

Die bäuerliche Ostsiedlung des Mittelalters in Nordostdeutschland. Untersuchungen zum Landesausbau des 12. bis 14. Jahrhunderts im ländlichen Raum, Hrsg. Felix Biermann i Günter Mangelsdorf, Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften 2005, ss. 397.

Pod redakcją Felixa Biermanna i Güntera Mangelsdorfa, mediewistów z ośrodka uniwersyteckiego w Greifswaldzie, ukazało się opracowanie zbiorowe prezentujące najnowsze wyniki badań nad osadnictwem wiejskim na terenie północno-wschodnich Niemiec. Stanowi ono zbiór referatów wygłoszonych na konferencji pod tytułem „Neue Perspektiven auf die bäuerliche Ostsiedlung des Mittelalters im nördlichen Ostdeutschland”, która odbyła się w dniach 16-17 kwietnia 2004 roku w Greifswaldzie. Konferencja została zorganizowana przez Der Lehrstuhl für Ur- und Frühgeschichte der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald. Rezultatem obrad jest niniejszy tom, wydany jako siódmy w ramach serii zatytułowanej „Greifswalder Mitteilungen Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie”, redagowanej przez Güntera Mangelsdorfa.

W publikacji zawarto 28 artykułów skoncentrowanych wokół wspólnej problematyki, dotyczącej bardzo istotnego w dziejach średniowiecznej Europy procesu określanego jako wschodnia kolonizacja, wschodnie osadnictwo lub ekspansja na wschód¹. W pracach przedstawiono wyniki interdyscy-

¹ W ostatnich kilku latach obserwujemy w mediewistyce europejskiej wyraźny wzrost zainteresowania problematyką dotyczącą kolonizacji. Tytułem przykładu można przytoczyć prace: P. Donat, H. Reimann, C. Willich, *Slawische Siedlung und Landesausbau im nordwestlichen Mecklenburg*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1999, ss. 260; G. Mangelsdorf, *Göritz – eine mittelalterliche Wüstung des 12./13. Jahrhunderts in Brandenburg. Mit Beiträgen von Ulrich Creutz und Henning Buck*, „Greifswalder Mitteilungen Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie”, Band 6.

scyplinarnych badań osadnictwa wiejskiego prowadzonych między innymi przez archeologów, historyków i antropologów. Wśród studiów znajdują się również takie, które prezentują rezultaty analiz dendrochronologicznych i badania rozwoju budownictwa mieszkalnego. Ramy przestrzenne pracy objęły obszar zajęty we wczesnym średniowieczu przez osadnictwo ludności słowiańskiej, dla której XII stulecie było początkiem zaniku jej tożsamości kulturowej. Zakreślony w tytule przedział chronologiczny wyznacza czas podjęcia na szeroką skalę akcji kolonizacyjnej, która spowodowała powstanie nowej jakości – wsi kolonizacyjnej całkowicie zmieniającej oblicze osadnicze, polityczne, etniczne i kulturowe terenów północno-wschodnich Niemiec.

Układ publikacji i poruszana w niej problematyka pozwalają zapoznać się z całym szerokim spektrum badawczym związanym z tematyką osadnictwa wiejskiego. To szerokie ujęcie tematyki kolonizacyjnej spowodowało, że w niniejszej recenzji omówiono najistotniejsze kwestie badawcze, pozwalające przybliżyć czytelnikowi najnowsze wyniki badań.

Zetknięcie się dwóch, jakże odmiennych etnosów – słowiańskiego, określanego mianem rodzimego, i niemieckiego, czyli napływowego, w toku zapoczątkowanej w XII wieku kolonizacji obecnych terenów północno-wschodnich Niemiec, spowodowało „rewolucję osadniczą” na omawianym obszarze. Kwestie relacji dwóch „kultur rolniczych” zostały podjęte w referacie G. Mangelsdorfa, zatytułowanym *Desiderata der Forschung zur bäuerlichen Ostsiedlung des Mittelalters in Nordostdeutschland aus archäologischer Sicht*. Autor zwrócił uwagę na problem powstania i rozwoju średniowiecznej wsi, a więc na jej przestrzeń gospodarczą i otaczającą ją krajobraz kulturowy. Relacje pomiędzy wsią a otaczającym ją krajobrazem kulturowym są nierozdzielnie związane z rozwojem stosunków politycznych, ekonomicznych, socjalnych i kulturowych. Badacz ten zaapelował o prowadzenie studiów nad średniowieczną wsią w ramach badań interdyscyplinarnych. W artykule postawiono również kilka istotnych pytań: gdzie znajdowały się osiedla słowiańskie w XI i XII wieku, jak odbywał się podbój i okupacja słowiańskich obszarów plemiennych przez niemieckich feudałów w XII wieku, co zostało z rodzimej słowiańskiej ludności i jej osiedli, jak kształtowała się postępująca kolonizacja prowadzona przez przybyłych, niemieckich osadników?

Ważne problemy dotyczące zmiany obrazu kulturowego poruszył M. Hardt w artykule *Die Veränderung der Kulturlandschaft in der hochmittelalterlichen Germania Slavica – offene Fragen beim derzeitigen Forschungsstand*. Badacz ten zwrócił uwagę na głęboki proces przemian, któremu poddane zostały obszary Europy Środkowowschodniej. Jednym z rezultatów kolonizacji była ingerencja człowieka w środowisko naturalne, manifestująca się karczunkiem obszarów leśnych, a więc rozszerzaniem terenów uprawnych. Intensywne odlesianie z czasów kolonizacji stanowi przeciwieństwo powoli postępujących zmian ekosystemu w czasach ją poprzedzających. Bezpośrednim wynikiem tego procesu był wzrost poziomu wód, który doprowadził do gwałtownych zmian w środowisku naturalnym. Autor artykułu wskazał na wyraźne braki w studiach porównawczych analiz zmian środowiska przed i po kolonizacji. Według niego tę lukę w poznaniu problematyki mogłoby zmniejszyć włączenie do badań nad osadnictwem słowiańskim i kolonizacyjnym studiów przyrodniczych.

Interesujące możliwości badawcze związane ze studiami nad wsią zaprezentował S. Brather w artykule *Hochmittelalterliche Siedlungsentwicklung und ethnische Identitäten – Slawen und Deutsche östlich der Elbe in archäologischer und siedlungsgeographischer Perspektive*. Poruszył on kwestie dotyczące identyfikacji etnicznej Słowian i Niemców, między innymi w ramach studiów archeologicznych i geografii osadnictwa. Ceramika będąca podstawowym, a czasami jedynym w przypadku stanowisk wiejskich materiałem zabytkowym pozyskiwanym w trakcie badań archeologicznych nie stanowi według tego badacza wiarygodnego źródła pozwalającego na etniczną identyfikację mieszkańców osady. Autor wskazał również na różnice w rozplanowaniu wsi wczesnośredniowiecznej i późnośredniowiecznej – kolonizacyjnej. Te pierwsze określano w geografii osadnictwa jako formy małe, charakteryzujące się nieznaczną gęstością zaludnienia i niewielkim stopniem zróżnicowania struktur osadniczych. Dopiero przybyli z zachodu koloniści przynieśli ze sobą nową ideę planowości założeń wiejskich.

Porównania poziomu rozwoju budownictwa miejskiego i wiejskiego funkcjonującego od XII do XV wieku w poszczególnych regionach Niemiec dokonał P. Donat w referacie *Zum städtischen und ländlichen Hausbau des 12. bis 15. Jhs. in Deutschland – Forschungsprobleme regionaler Entwicklung*.

Badacz ten stwierdził, że na obraz późnośredniowiecznego budownictwa, zarówno miejskiego, jak wiejskiego, oprócz wyraźnych innowacji płynących z zachodu wpływ miała również rodzima ludność słowiańska. Autor zauważył, że mimo dość znacznej bazy źródłowej umożliwiającej realizację studiów nad budownictwem, wciąż są wyraźnie widoczne trudności w prowadzeniu analiz nad istotnym problemem badawczym, takim jak kwestia wewnętrznego rozplanowania domów.

Tematyka budownictwa została poruszona również przez K. Frey w artykule *Mittelalterliche Steinkeller im ländlichen Siedlungswesen Nordostdeutschlands*. Badaczka zaprezentowała wyniki studiów średniowiecznych, kamiennych piwnic na terenach wiejskich. Kamienne piwnice ze względu na zastosowany materiał budowlany i swoją konstrukcją zachowały się znacznie lepiej niż obiekty wznieszone z drewna, tym samym są bardziej czytelne w trakcie prac archeologicznych. Przeprowadzone badania, między innymi we wsiach Damsdorf i Miltendorf, pozwoliły stwierdzić wyraźny związek między kamiennym budownictwem a zmianami gospodarczymi. Rozwój gospodarczy w późnym średniowieczu oraz kontakty dwóch środowisk, miejskiego i wiejskiego, spowodowały wzrost poziomu życia na terenach wiejskich. Kamienne piwnice nie powstały w pierwszej fazie zakładania i budowy osady, lecz były wyznacznikiem gospodarczej prosperity wsi w XIII i XIV wieku.

Problematyką ściśle związaną z poruszaną w tym tomie wiejską tematyką badawczą są zagadnienia formy, wielkości i wewnętrznego rozplanowania wsi oraz często dyskutowane w literaturze przedmiotu zagadnienie budowy ogrodzeń osad. Zostały one omówione przez F. Biermanna w artykule *Das geplante Dorf – Ortsbefestigungen und Parzellierungen in Dörfern der Ostsiedlungszeit*. W oparciu o zaprezentowaną bazę źródłową autor przedstawił interesujące kwestie dotyczące struktury osiedli wiejskich, poczynając od wczesnego średniowiecza. W swoich rozważaniach zawarł uwagi dotyczące starszego, dobrze znanego w literaturze przedmiotu słowiańskiego horyzontu osadniczego. Istotne problemy związane z planowaniem, wymiarami osad, rekonstrukcją wielkości średniowiecznych parceli przedstawił w oparciu o dwie ostatnio rozpoznane archeologicznie wsie w Miltendorf i Damsdorf. Zarejestrowane w materiale archeologicznym innowacje: planowość zabudowy, funkcjo-

nowanie łąk i podział na zagrody były dla tego badacza przesłanką pozwalającą wiązać ten typ wsi z osadnikami przybyłymi z terenów zachodnich.

Kultura materialna wsi, jak również możliwości identyfikacji etnicznej jej mieszkańców w oparciu o pozyskiwany materiał zabytkowy była przedmiotem kolejnych referatów. Kwestie relacji ceramiki słowiańskiej do niemieckiej zaprezentował E. Kirsch w pracy *Bemerkungen zum Wandel der Gebrauchskeramik während des Landesausbaus im 12. und 13. Jh. in Brandenburg*. Prowadzone przez tego badacza studia ceramiczne wykazały, że naczynia o cechach wczesnośredniowiecznych identyfikowane z ludnością słowiańską nie przestały funkcjonować w XII wieku. Te tradycyjne formy słowiańskie, o motywach zdobniczych w postaci linii falistej i wypalone w atmosferze utleniającej, egzystowały jeszcze w późnym średniowieczu i można je odnaleźć w materiale ceramicznym datowanym na przełomie XIII i XIV w.

W studium *Die Keramik einer ländlichen Töpferei des Mittelalters von Neupetershain in der Niederlausitz* J. Schümann przedstawił najnowsze badania archeologiczne prowadzone na stanowisku w Neupetershain na terenie Dolnych Łużyc. Pozwoliły one dokonać porównania wielkości osadnictwa w okresie przed i po kolonizacji. Intensywna rozbudowa wsi nastąpiła około 1200 roku, powodem rozwoju przestrzennego osady była nie tylko potrzeba poszerzenia terenów uprawnych, ale również konieczność pozyskania odpowiedniego surowca do produkcji ceramiki. Wyniki analizy materiału ceramicznego pochodzącego z Neupetershain wykazały brak cech charakterystycznych dla naczyń z okresu późnosłowiańskiego. Niezaobserwowanie w pozyskanym w trakcie badań materiale form charakterystycznych dla starszego osadnictwa stało się powodem wysunięcia hipotezy, w myśl której ceramika była produkowana przez przybyszy z południa lub zachodu.

Oprócz zajęć rolniczych, takich jak uprawa ziemi czy hodowla zwierząt, w obrębie relikwów wsi rejestrowane są również ślady zajęć pozarolniczych. Problematyka związana z nieagrarną produkcją została zaprezentowana przez G. Jeutego w referacie *Ländliche nichtagrarischesche Produktion in Brandenburg*. Prowadzone przez tego badacza studia nad osadnictwem wiejskim ukazały, że w 52% osad z terenu Brandenburgii objętych badaniami archeologicznymi stwierdzono pozostałości świadczące

o prowadzeniu zajęć nierolniczych. Przytoczone w artykule zestawienia statystyczne dla Brandenburgii są zbieżne z zestawieniami procentowymi dla obszaru całych wschodnich Niemiec, gdzie zarejestrowano 54% osad ze śladami działalności pozarolniczej i Europy Środkowej, gdzie zanotowano 47% takich stanowisk.

Cennych danych dotyczących warunków bytu mieszkańców wsi dostarczyła analiza antropologiczna przeprowadzona przez B. Jungklaus. Jej rezultaty, przedstawione w pracy *Anthropologische Ergebnisse zu den Lebensbedingungen ländlicher Bevölkerungen vom 10. bis 14. Jh. in Brandenburg*, pozwoliły zaobserwować bardzo istotne kwestie dotyczące warunków życia między X a XIV stuleciem. Bazę źródłową opracowania stanowił materiał pochodzący ze stanowisk Plaue, Espenfeld i Tasdorf. W oparciu o uzyskane wyniki studiów badaczka ta wyciągnęła wnioski dotyczące wyraźnego polepszenia się warunków życia. Wzrost jakości i długości życia był uzależniony nie tylko od sytuacji klimatycznej, ale także od poziomu rozwoju gospodarki, który powodował między innymi lepsze odżywianie. Ze względu na niewielką bazę źródłową zaobserwowane w materiale antropologicznym prawidłowości powinny zostać sprawdzone na większej próbie. Zaprezentowane badania dają nowe możliwości analiz porównawczych ludności żyjącej w dwóch odmiennych środowiskach, a mianowicie wiejskim i miejskim, na poszczególnych obszarach Europy.

W nurt badań związanych ze zmianami średniowiecznej przestrzeni kulturowej wpisuje się problematyka artykułu R. Bleilego *Die Auswirkungen des spätmittelalterlichen Wassermühlenbaus auf die norddeutsche Gewässerlandschaft*. Przedmiotem studiów tego badacza były osady słowiańskie wzniesione w bezpośrednim sąsiedztwie zbiorników wodnych na obszarze wybrzeża Bałtyckiego, na Pomorzu i w Meklemburgii. Przeprowadzone na kilku wybranych stanowiskach analizy dotyczące relacji głębokościowych pomiędzy relikdami konstrukcji drewnianych a poziomem wód pozwoliły stwierdzić wyraźne podnoszenie się lustra wody w XIII wieku w stosunku do XI i XII stulecia. Zanik osadnictwa na omawianych terenach został potwierdzony badaniami dendrochronologicznymi na schyłek XII wieku. W przypadku osadnictwa na wyspie Kohlinsel jeziora Plauer jednym z powodów podniesienia się poziomu wód uniemożliwiającym dalsze użytkowanie terenu mogło być powstanie wodnego młyna,

którego funkcjonowanie wymagało spiętrzenia odpowiedniej ilości wody.

Zasadniczą częścią bazy źródłowej prezentowanych powyżej prac, omawiających najważniejsze problemy badawcze związane z kolonizacją osadnictwa wiejskiego, były materiały archeologiczne. W przypadku następných opracowań do badań tych zagadnień włączono również źródła pisane, kartograficzne i toponomastyczne. W artykułach F. Ruchhöft *Die Siedlungsformen in Mecklenburg-Vorpommern als siedlungsgeschichtliche Quellen* i E. Gringmuth-Dallmer „-hagen“-Orte in Prignitz und Uckermark przedstawiono wyniki badań nad wsiami określanymi w literaturze niemieckiej jako „Hagenhufendorf”. Forma ta powstała w trakcie kolonizacji i charakteryzuje się luźną zabudową, usytuowaną w rzędzie, przeważnie po jednej stronie ulicy. Porównania funkcji wsi z zasięgiem toponimów i końcówki „-hagen” na terenach Prignitz i Uckermark dokonał Gringmuth-Dallmer. Na terenie Prignitz miejscowości z końcówką „-hagen” zostały włączone w system obronny, w celu wzmocnienia władzy panów. Tego typu zjawisko było trudne do uchwycenia na terenie Uckermark, gdzie część wsi pełniła funkcje konsolidujące i stabilizujące w ramach zasiedlenia kraju.

Podobną bazę źródłową wykorzystwała w swoich studiach nad przemianami osadnictwa w Uckermark K. Kirsch – artykuł *Dorfgründungen und Wüstungen in der Uckermark – Umstrukturierungen im Spiegel archäologischer, schriftlicher und namenkundlicher Quellen*. Studia prowadzone nad osadnictwem części zachodniej Uckermark wykazały, że 53% nazw miejscowych było pochodzenia niemieckiego, 37% słowiańskiego, zaś 10% powstało w wyniku połączenia tych dwóch języków. Według autorki świadome łączenie słowiańskiego i niemieckiego elementu w nazwie miejscowości jest poświadczeniem bezpośrednich kontaktów tych dwóch etnosów w trakcie zakładania miejscowości. Jak wykazały badania, udział Słowian w procesie tworzenia nowych wsi był zróżnicowany w poszczególnych częściach Uckermark. Powstanie i rozbudowa wsi z ich nową, ekonomiczną, socjalną i prawną strukturą stało się powodem opuszczenia późnosłowiańskich osiedli.

Dzięki kolejnej publikacji autorstwa E. Franke i W. Schich, *Die Besiedlung des Barnim im 13. Jh. auf der Grundlage verschiedener Quellengattungen*, uzyskujemy wgląd w procesy osadnicze zachodzą-

ce na terenie położonym na północ od Berlina. Obszar ten znajdował się pod panowaniem margrabiów brandenburskich. Analiza osadnictwa wykazała, że był on w XIII wieku planowo i systematycznie rozbudowywany. Podstawą gospodarczej prosperity tego obszaru był handel prowadzony z terenami północnych Niemiec.

Przemiany zachodzące na terenie Branderburga stały się przedmiotem referatu J. Müllera zatytułowanego *Das Dorf in der Stadt – vom Dorf zur Stadt. Frühe deutsche Agrarsiedlungen als Vorgänger der Altstadt und Neustadt Brandenburg*. Zaobserwowane przeobrażenia tego centrum osadniczego manifestowały się w starszej fazie rozbudową ośrodka słowiańskiego. Zasadnicze zmiany następują w wieku XII, kiedy to zaczyna pojawiać się osadnictwo niemieckie, lokalizowane w sąsiedztwie ośrodka słowiańskiego. Pierwotnie wiejski charakter osad zamieszkiwanych przez przybyłych z zachodu osadników uległ diametralnej zmianie w wyniku nadania praw miejskich.

Rezultaty badań prowadzonych nad wiejskim osadnictwem Dolnych Łużyc zaprezentowała I. Spazier w swoim referacie *Die Genese hoch- und spätmittelalterlicher Dörfer in der Niederlausitz*. Realizowane od lat sześćdziesiątych ubiegłego wieku badania archeologiczne osad z obszaru Dolnych Łużyc ze względu na nieliczne źródła pisane stanowią istotne źródło informacji o tych terenach. Pozwoliły one zaobserwować, że wbrew temu, co zakładano przez długi czas, wsie nie są wyłącznie tworem kolonizacyjnym i nie pozostawały przez cały okres swojego funkcjonowania na tym samym miejscu, ale rozwijały się nieustannie, aż do XV wieku.

W następnych publikacjach uzyskaliśmy wgląd w najnowsze wyniki badań przeprowadzonych na kilku stanowiskach. Przegląd nowych źródeł rozpoczyna artykuł E. Bönischa zatytułowany *Die interdisziplinäre Erforschung des Dorfes Horno in der Niederlausitz*. Prace realizowane w ramach projektu Horno są cennym przykładem badań interdyscyplinarnych prowadzonych w obrębie osadnictwa wiejskiego. Umożliwiły one obserwację przeobrażeń wsi począwszy od przełomu XII i XIII wieku aż po czasy nowożytne, tym samym pozwoliły śledzić etap powstania, rozwoju i przebudowy wsi w kolejnych stuleciach. Badaniami archeologiczno-architektonicznymi objęto również kościół, którego dwie najstarsze fazy: XIII-wieczna i XIV-wieczna, były drewniane.

Rezultaty połączenia powierzchniowej prospekcji terenu z badaniami archeologicznymi wsi Wolkenberg z terenu Dolnych Łużyc zostały zaprezentowane przez S. Hebera w pracy *Die Ausgrabungen im Dorf Wolkenberg*. Powierzchniowa prospekcja terenu przeprowadzona na terenie wsi pozwoliła wydzielić obszary, na których występowała ceramika późnosłowiańska wraz z fragmentami naczyń wczesnoniemieckich, oraz obszary, na których odsłonięto tylko materiał wczesnoniemiecki. Badaniami wykopaliskowymi objęto teren południowo-wschodniej partii wsi, gdzie zalegała ceramika słowiańska i niemiecka. W oparciu o pozyskany materiał źródłowy naczyń, które można wiązać z ludnością słowiańską, są datowane od 2. połowy XII wieku do 1. połowy XIII stulecia. O ile jej identyfikacja etniczna nie narażała na większe trudności, to ceramika o cechach charakterystycznych dla wczesnoniemieckiej fazy osadnictwa nie jest jednoznacznym wyznacznikiem tej ludności. Kwestią czekającą na rozstrzygnięcie jest to, czy nowi osadnicy pojawili się na terenie Wolkenberga jeszcze czasie funkcjonowania osadnictwa słowiańskiego, czy już po jego zaniknięciu.

Przykładem najnowszych badań wykopaliskowych osadnictwa wiejskiego są prace prowadzone u schyłku XX wieku we wsi Pagram, które zostały omówione przez C. Theune w studium *Pagram – eine ländliche Siedlung des späten Mittelalters bei Frankfurt (Oder)*. Wieś ta powstała około roku 1200, na podstawie przeprowadzonych studiów jej forma została określona jako ulicówka. Zidentyfikowany kształt osady stał się powodem bardzo istotnego z punktu widzenia rozwoju przestrzennego wsi pytania, a mianowicie czy Pagram powstała od razu jako ulicówka, czy też jej forma była wynikiem rozwoju osadnictwa słowiańskiego przekształconego w trakcie kolonizacji w ulicówkę. Badania archeologiczne ujawniły w jednej z zagród brak domu mieszkalnego, a odsłonięte pozostałości świadczyły o prowadzeniu produkcji nieagrarnej.

W kolejnym artykule autorstwa T. Kerstinga *Die mittelalterliche Wüstung Altena bei Rüdersdorf auf dem Barnim, Kr. Märkisch – Oderland* uzyskujemy wgląd w proces przemian w obrębie wsi Altena. Odmienne od zaprezentowanej powyżej wsi Pagram, gdzie poświadczono były pozostałości zajęć pozarolniczych, tutaj podstawą gospodarczego rozwoju była korzystna lokalizacja osady przy szlaku handlowym.

U. Petersen w pracy *Grunddoche – frühslawische und deutsche Siedlungsspuren in einer Dorfwüstung bei Belzig* przedstawiła najnowsze wyniki badań przeprowadzonych w ostatnich latach na stanowisku Belzig. Ich bezpośrednim rezultatem było wydzielenie dwóch faz osadnictwa. Starszy horyzont osadniczy to pozostałości związane z kulturą praską, czytelne w postaci kwadratowej ziemianki z relikdami urządzenia grzewczego w jednym z naroży. Młodsza fazę osadnictwa stanowią relikty średniowiecznej wsi kolonizacyjnej.

W przestrzeni średniowiecznej wsi funkcjonowała również budowla sakralna. Tematyka związana z wiejskimi kościołami została podjęta na kartach trzech kolejnych artykułów: T. Schöfbeck, K.-U. Heußner *Bauforschung und Dendrochronologie in der mittelalterlichen Siedlungsgeschichte Nordostdeutschlands*, M. Friske, K.-U. Heußner, T. Langer *Siedlungsgeschichte im Spiegel des Kirchenbaus an Beispielen im westlichen Fläming* oraz M. Agthe *Forschungen zu Dorfkirchen der Ostsiedlungszeit im südlichen Brandenburg*. Przybyli z zachodu koloniści, oprócz nowej formy osad i nowego modelu gospodarki, przynieśli ze sobą zwyczaj budowania w obrębie wsi kościoła. Potwierdzeniem tego procesu są badania na terenie Fläming, gdzie czas powstania budowli sakralnej przypada na schyłek XII wieku. W zbliżonym przedziale czasowym powstają również świątynie na terenach wiejskich w Brandenburgii. Przeprowadzone liczne badania wiejskich kościołów pokazały relacje czasowe pomiędzy założeniem wsi a powstaniem budowli sakralnej. Te ostatnie nie powstawały w trakcie zakładania wsi lecz z pewnym opóźnieniem, po upływie co najmniej jednej generacji. Analiza rozwoju wiejskich kościołów pozwoliła zauważyć, że najstarsze budowle, wzniesione u schyłku XII stulecia lub w początkach XIII wieku, były drewniane. Następny etap to rozbudowa drewnianej świątyni lub budowa kościoła kamiennego.

W kolejnych artykułach podjęto tematykę związaną z wiejskimi siedzibami szlachty na terenie Pomorza – G. Möller, *Mittelalterliche niederadlige Wohnbauten in Vorpommern* – oraz okręgu Stargard – R. Szczesiak, *Befestigte und unbefestigte niederadlige Herrensitze im Land Stargard vom 13. bis 16. Jh.* – *Darstellung an ausgewählten Beispielen*. Siedziby pomorskiej szlachty były przeważnie lokalizowane bezpośrednio na terenie wsi lub na jej obrzeżach. Swoją formą nawiązywały do zabudo-

wy wiejskiej, były to domy mieszkalne z przylegającymi do nich budynkami gospodarczymi, część z nich posiadała umocnienia i fosy. Odmienny obraz osadnictwa odnajdujemy we wschodniej Meklemburgii w okręgu Stargard. Polityka osadnicza prowadzona na terenie tego okręgu doprowadziła w końcowym efekcie do przebudowy i rozbudowy tamtejszych, często dość zróżnicowanych w swojej formie (umocnione i nieumocnione), wiejskich siedzib szlachty.

Przeobrażenia zachodzące na terenie Belzig przedstawił historyk R. Gebuhr w artykule *Fehde, Krieg und Wüstung – Bemerkungen zum Einfluss singulärer Ereignisse auf das spätmittelalterliche Wüstungsgehrhen im Amt Belzig*. W oparciu o osadnictwo tego obszaru badacz przeprowadził analizę procesu związanego ze zmniejszaniem się powierzchni terenów zasiedlonych w późnym średniowieczu i nowożytności. Kwestią otwartą pozostaje problem przyczyn powstawania pustek osadniczych i tym samym wyludnienia tego obszaru.

Ten skrótowy przegląd treści recenzowanej publikacji wyraźnie ukazuje szerokie ujęcie procesu przeobrażeń osadniczych terenów północno-wschodnich Niemiec pod wpływem przybyłych z zachodu nowych osadników. Tereny te należały do tych obszarów Słowiańszczyzny Zachodniej, na których kolonizacja przebiegała w sposób szczególnie intensywny, powodując nie tylko reorganizację życia gospodarczego i społecznego, ale również zmiany polityczne i etniczne. Omówiony powyżej zbiór artykułów wpisuje się w podejmowany w ostatnich latach na kartach literatury mediewistycznej nurt studiów prezentujących proces transformacji kulturowych wieków średnich, w wyniku którego powstało nowe oblicze Europy Środkowowschodniej.

Przedstawione wyniki badań naukowców niemiecki powinny stać się inspiracją do podjęcia tematyki osadnictwa wiejskiego na terenie Polski.

Justyna Kolenda

Adres Autora:

Mgr Justyna Kolenda
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Oddział we Wrocławiu
ul. Więzienna 6
50-118 Wrocław